

Сумська міська централізована бібліотечна система
Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Шевченка
Відділ довідково-інформаційної роботи

років
Незалежності
України

СУМИ

1991

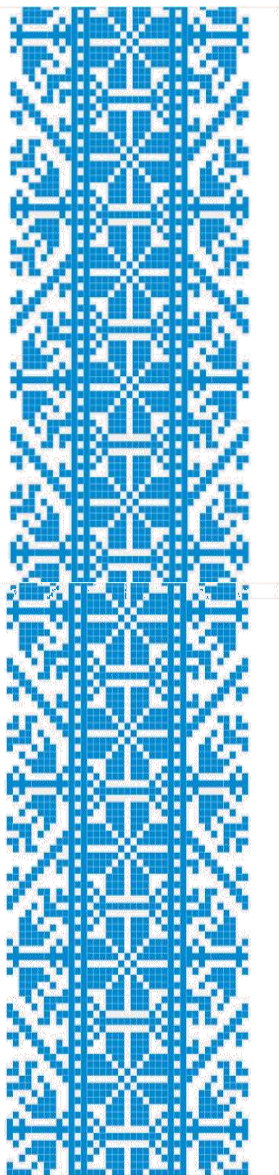
ПОДІЇ

ФАКТИ

По сторінках періодичних видань

Краєзнавчий дайджест

Суми 2021

Суми. 1991. Події. Факти : по сторінках періодичних видань : краєзнавчий дайджест / Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Шевченка; відділ довідково-інформаційної роботи; уклад. О. Д. Халєєва. – Суми, 2021. – 32 с.

1991 рік став точкою відліку сучасної України.

Якими були Суми в 1991 році? Якими були настрої сум'ян? Як сприйняли городяни новину про Незалежність України? В час, коли не було Інтернету, мобільного зв'язку, супутникового телебачення одним з основних джерел інформації були періодичні видання.

Пропонуємо до вашої уваги добірку публікацій за 1991 рік з сумських газет «Добрий день» та «Червоний промінь» у яких відображено атмосферу нашого міста, думки сумчан, їх ставлення до тих подій, перші кроки на шляху становлення української держави та сподівання на кращу долю у своїй вільній країні.

Дайджест розрахований на широке коло користувачів.

Відповідальна за випуск:	директор СМЦБС Стадниченко Л. М.
Редактор:	заст. директора Бегменко О. М.
Матеріал підготували:	голов. бібліограф Халєєва О. Д.

Наша адреса:

40030, м. Суми,

вул. Кооперативна, 6

Центральна міська бібліотека ім. Т. Г. Шевченка

тел. 22-63-32

E-mail: lib@library.sumy.ua

<https://libsumy.com/>

працюємо: з 9-00 до 20-00

вихідний: п'ятниця

Тридцять років тому на світовій мапі з'явилася нова держава – Україна. Дата 24 серпня 1991 року стала знаковою у житті цілої нації. До цієї події йшли крізь боротьбу десятки поколінь українців. Не виключенням були і сумчани. Суми стали першим містом в Лівобережній Україні, де було офіційно піднято синьо-жовтий прапор.

На шляху до незалежності (1989-1990)

Січень 1989 р. – ланцюг злуки УНР та ЗУНР

Члени Руху і Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка взяли участь у живому ланцюгу злуки УНР та ЗУНР. П'ятдесят наших земляків, серед яких були В. Осадчий, В. Казбан, С. Дубровська, О. Крамаренко, Л. Шермет, О. Шевченко, О. Садовський, взявшись за руки, «зв'язали» західну і східну Україну в одну державу.

В цей час мало в кого виникали думки про створення української незалежної держави, переважна більшість прагнула суттєвої автономії та перетворення політичної системи на більш демократичну.

26 березня 1989 р. – вибори до Верховної Ради СРСР

Вперше на альтернативній основі від Сумщини балотувалися перший секретар обкому КПУ Іван Грінцов та викладач Сумського філіалу Харківського політехнічного інститут кандидат економічних наук Едуард Козін. Суми зробили свій вибір на користь демократично обраного депутата Козіна. Під час виборів у Сумах виник неформальний клуб «Виборець-89», який об'єднав навколо себе тих, кому не була байдужа доля України і демократії.

Віктор Рог, голова СУМ «Сумщина»

25 лютого 1990 р. створена у Сумах Спілка Незалежної Української Молоді (СНУМ)

Пізніше була перейменована у Спілку Української Молоді «Сумщина». Основною метою діяльності Спілки була побудова Української Самостійної Соборної Держави.

4 березня 1990 р. – вибори до Верховної Ради УРСР та органів місцевого самоврядування.

У Сумах склалися два центри, які агітували за кандидатів у депутати до Верховної Ради. Інженер «СМНВО ім. Фрунзе» Олександр Воробійов, який балотувався по Ковпаківському виборчому округу, спирався на підтримку клубу «Виборець 89», а викладача Сумського філіалу

Харківського політехнічного інституту, кандидата історичних наук Олександра Піскуна (Зарічний район) підтримували «Рух за перебудову» і Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка (керівники – В. Осадчий, О. Піскун, В. Казбан). Ці вибори довели, що згуртовані народні маси можуть здолати організовані сили держпартактиву.

16 липня 1990 р. – Декларація про державний суверенітет України

Ухвалення Декларації сумчани сприйняли з ентузіазмом. До речі, Олександр Піскун брав участь у підготовці тексту цього важливого документу.

«...Що за мету, кінцеву мету, ставить перед собою СНУМ?»

— Побудова української держави, як держави першого рівня. Хочемо, щоб українські комп'ютери купувала Японія, українську мову вчили в Гарвардському університеті, а американські діти дивилися українські відеофільми.»

Віктор Рог, голова Сумського крайового провуду СНУМ

Жовтень 1990 р. – мітинги, страйки, зібрання

На мітингах та зібраннях, що проходили в Сумах на центральній площі біля пам'ятника Леніну, з'явилися синьо-жовті прапори, які тримали члени Спілки Української Молоді. Саме вони встановили перші намети на площі Незалежності у Києві, щоб через голодування змусити владу змінити курс на подальшу демократизацію країни. «Революція на граніті» холодної осені 1990 року підняла на боротьбу студентську молодь, яку підтримали і засновники СУМ «Сумщина» - Віктор Рог, Олег Медуниця, Андрій Наталуха, Іван Бортнік та інші.

16 жовтня 1990 р. – над містом Суми замайорів синьо-жовтий національний прапор (перший на Лівобережній Україні).

По сторінкам періодичних видань 1991 року **Національна символіка**

В. Казбан:

«Національна символіка — елемент духовності, консолідації народу. Визнаючи її, ми визнаємо свої корені, свою пам'ять, яка давніша, яка почалася задовго до радянської доби. Як ми могли все те перекреслити?»

Відчувати, цінувати свою національність, це значить бути народом, а не населенням. Ми звикли до останнього, треба ж ставати народом.»

Щоб стати народом: інтерв'ю з членом президії Сумської міської Ради В. Казбаном // Добрий день. – 1991. – № 6 (8 лют.). – С. 7.

Віктор Казбан,
член президії Сумської
міської Ради. Займався
питаннями національної
символіки в Сумах.

У підготовці проекту рішення Сумської міськради, що стосувалося прапора, брали участь Юрій Тищук, Олександр Сугоняко, Микола Федірко, Володимир Гриник та інші. За словами

депутата міськради першого скликання Віктора Казбана, за це рішення проголосували майже всі: проти не було нікого, а утримався лише один депутат із 199-ти. У міського прокурора не було підстав опротестувати прийняте рішення, оскільки формально жоден з чинних законів не порушили. Тих законів ще просто не було...

Затвердження національної символіки в м. Суми проходило з великими труднощами. Про це свідчить хроніка осені 1990 року.

16 жовтня 1990 року.

Рішення Сумської міської Ради народних депутатів «Про використання української національної символіки»:

«Дбаючи про збереження духовних традицій українського народу, впорядковуючи використання української національної символіки, Сумська міська Рада народних депутатів вирішила:

1. На території міста Суми поряд з Прапором Української РСР та Гербом Української РСР вважати офіційно прийнятою національною символікою синьо-жовтий прапор, тризуб — як український національний герб».

14 листопада 1990 року.

«Начальнику Зарічного райвідділу внутрішніх справ тов. Самойленку. Прокуророві міста Суми тов. Курилу. Начальнику УКДБ по Сумській області тов. Комарову.

Заява. В ніч з 11 на 12 листопада 1990 року група невідомих шляхом погроз вимагала відчинити двері приміщення Сумської міської Ради, зайшла всередину приміщення, далі, продовжуючи погрози, поставила вимогу дати їм ключ від горища і, піднявшись на дах будинку, зірвала національний прапор, вивішений над будинком міської Ради поряд з державним.

Просимо встановити осіб... І притягнути їх до відповідальності у відповідності з діючим законодавством»...

Депутати міськради, 62 підписи.

16 листопада 1990 року.

Рішення сесії обласної Ради народних депутатів «Про відміну рішення Сумської міської Ради...».

«Відмінити рішення від 16.10.90, прийняте на тій же сесії, «Про використання української національної символіки в м. Суми...».

Про те, що був зірваний прапор над міськрадою, не повідомило жодне друковане видання області.

Як відмінили... прапор // Добрий день. – 1991. – № 6 (8 лют.). – С. 6.

«[...]Заступнику голови міськради О. М. Воробйову депутати доручили подати до Ради Міністрів у Києві необхідну документацію для реєстрації рішення про впровадження національної символіки у Сумах.»

Чернов В. Воробйов залишається / В. Чернов // Добрий день. – 1991. – № 8 (22 лют.). – С. 5.

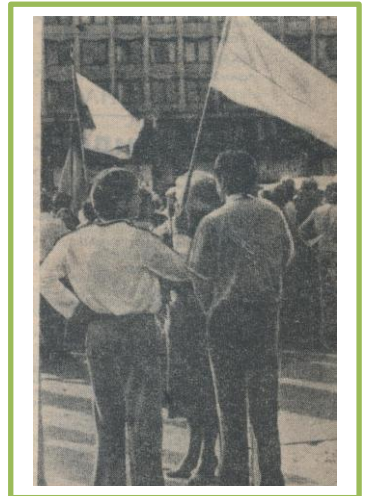
Заступник голови Комісії з питань законодавства і законності В. І. Шишкін в листі народному депутату УРСР тов. Воробйову О. М. від 29.06.91 р. відповідь:

«...Питання про встановлення, затвердження, користування та реєстрацію національної символіки як і питання, що саме до неї відноситься законодавством УРСР не врегульовані, тому не можна і ставити питання про реєстрацію такої символіки.

Пропонуємо Вам скасувати п. 2.2 Положення «Про використання українського національного прапора на території міста Суми» як такий, що суперечить закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування».

З приводу справи, якої ...немає // Добрий день. – 1991. – № 33 (16 серп.). – С. 6-7.

«І все ж оце перше свято — річниця з дня проголошення Декларації про державний суверенітет України —

відбулося в Сумах... Ця подія така вже вистраждана і бажана для нашої згорьованої України. Ознаки свята — і в гаслах про незалежність, вивішених на вулиці Леніна, і в великій кількості людей які просто прогулюються «стометрівкою».

[...] Та найголовніша подія (а може боюсь цього пафосного слова — історична?) — коли на флагиштоці, встановленому біля пам'ятника Тарасові, піднімають національний синьо-жовтий прапор. Його прикріплюють голова крайової ради Руху член національної ради Демократичної партії України Володимир Осадчий і депутат міськради, співголова комісії соціально-економічного розвитку міста Юрій Тишук. »

Даниленко Н. Синьо-жовтий символ над Сумами / Н. Даниленко // Добрий день. – 1991. – № 29 (19 лип.). – С. 1-2.

«З 19 на 20 липня було зламано щоглу з національним прапором біля пам'ятника Т. Г. Шевченку. [...]

Олександр Воробйов, народний депутат України, заступник голови Сумської міської Ради: — Так, сьогодні у нас ще не існує законодавчих актів, які б захищали національний прапор. Але знесення його — це акт вандалізму, а разом спроба використати емоційне напруження з політичною метою.

[...]Хочеться нагадати, що зірвано не простий прапор. Цей національний символ подарувала Сумам Київська міська Рада, його освятила церква.»

Федорина А. Вандалізм

/ А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 30 (26 лип.). – С. 2.

«16 вересня вперше передачі Українського радіо почалися не звичним гімном УРСР, а поверненим Гімном України. Його автори — М. Вербицький та П. Чубинський.»

Ще не вмерла Україна // Добрий день. – 1991. – № 39 (20 верес.). – С. 1.

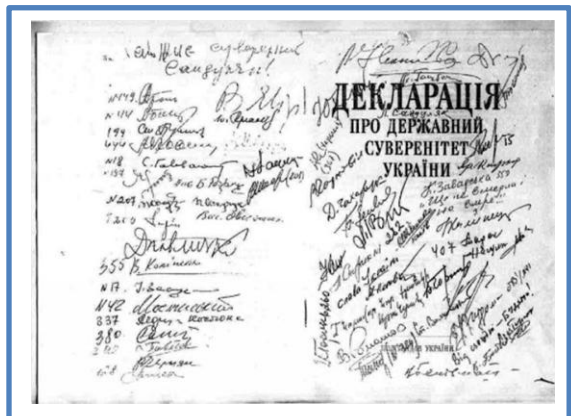
Декларація про державний суверенітет України

Декларація послужила правовим фундаментом для прийняття Акта проголошення незалежності України та нової Конституції України. Було взято курс на мирний шлях відновлення Української незалежної держави.

«Більшість представників нашої області в союзному парламенті висловились, фактично, проти прийнятої Верховною Радою України Декларації про суверенітет України.»

За визнання декларацій про суверенітет республік голоси депутатів від Сумщини розподілилися так: «за» — Е. Г. Козін, «проти» — І. Г. Грінцов, С. Ю. Карпенко, О. М. Царенко, М. О. Чепурна, В. А. Шевченко, Г. А. Шуст, «утрималася» — К. С. Приходько.»

Суверенітет: за і проти // Добрий день. – 1991. – № 8 (22 лют.). – С. 6.

«...Декларацію ось уже рік як проголосили, а от чи стали ми дійсно незалежними? Чи відчув кожен конкретний громадянин на

собі результати проголошеної незалежності? Та й взагалі, чи зрозумів цей конкретний громадянин, що таке незалежність?»

Е. КОЗИН, народний депутат СРСР:

— Зараз йде процес формування принципово нової співдружності суверенних держав, яка буде взаємовигідною для тих держав, що ввійдуть у неї. Але входження у будь-яку співдружність можливе тільки тоді, коли держава, наприклад Україна, набуває або вже має всі атрибути державності як такої — власну армію, суд, митницю, банківську систему, валюту, президента і свою Конституцію. Підписання Договору про співдружність повинно відбутись лише тоді, коли Україна стане державою і ухвалить свою Конституцію. Можна сказати, що **16 липня — це свято мрії та наміру жити у вільній і незалежній Україні.**

Ю. ЦАРИК, старший редактор Сумського телебачення:

— Що змінилося за рік після прийняття Декларації? [...]

Змінились працівники партапарату: вони стали лідерами Рад, малих підприємств, великого бізнесу.

Змінились ціни, тому в меблевих магазинах нема навіть полиць: розхапали, аби було куди класти зуби. Як непотріб. [...]

Що не змінилось? Не змінились ми — бідкаємось, що не проживемо самостійно, і займаємо чергу в кооперативному магазині за «московською» ковбасою, виготовленою на Сумському м'ясокомбінаті. [...]

Отож спішіть у чергу: хто — за ковбасою, а хто — за суверенністю. По секрету скажу: де є свобода, там є і ковбаса. Смачного вам і — думайте!

«Боже великий, єдиний, нам Україну храни...» // Добрий день. – 1991. – № 28 (12 лип.). – С. 1, 3.

«Суверенітет на словах поступово обросте пір'ям... Українська мова, насупір усім її ненависникам, здобуватиме перемогу за перемогою, тому що ДЕРЖАВНА!

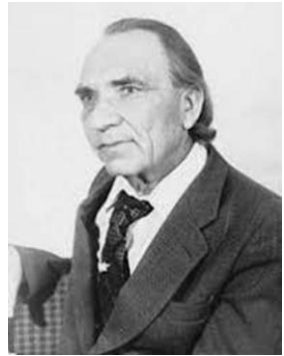
Цілком свідомий того, що названа Декларація, яка не набрала чинності закону – тільки задрипана шапка, а не сама голова. Але ж дасть Бог, якось намацаємо свою голову й зодягнемо ту блаженську покривку та ще й перетворимо на Шапку Мономаха!

Вірю! Станеться!

Давайте тільки не докотимося до міжпартійної жабомишодраківки.

Ось розкуємося. Будемо робити крок за кроком... Я, наприклад, у своїй зухвалій поетичній уяві давно завважив райдугу над вільною Україною. Серце бачить раніше ока. Але ж воно й підказує: поспішаймо повільно!»

Данько М. Поспішаймо повільно! / М. Данько // Червоний промінь. – 1991. – № 28 (13 лип.). – С2.

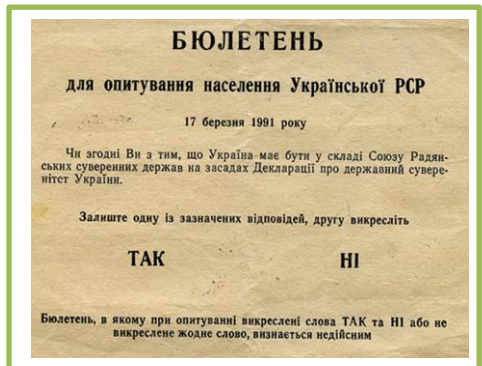

Микола Данько,
член Спілки
письменників
України

Референдум про збереження СРСР

Всесоюзний референдум про збереження СРСР — єдиний в історії СРСР референдум, що відбувся 17 березня 1991 року. На референдум було винесене питання «Чи вважаєте ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності».

Одночасно з референдумом проходило і республіканське опитування, в бюлетенях якого стояло питання «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?»

На сторінках сумської преси йшло жваве обговорення цієї події. Погляди сумчан розділилися, дехто не міг визначитись, адже роз'яснень в ЗМІ було мало.

Пропонуємо до вашої уваги лист-застереження до земляків народного артиста СРСР Анатолія Мокренка:

«...Для чого була опущена після війни та «залізна завіса» між Заходом і Сходом? Щоб перетнути шлях шпигунам та диверсантам? Ні. Щоб ізолювати нас від світової інформації, щоб не бачити нас з вами, як живуть люди, щоб не порівнювати з їхнім своїм життям. І народ наш сьогодні навіть не має критеріїв, як можна і треба жити, бо для вироблення критеріїв потрібні порівняння.

Отже, де було взятись тим критеріям, якщо людина ніколи не бачила фантастики капіталістичних магазинів, не жила в іноземній сім'ї й не думала, що сама так може жити. Якщо вона ніколи не бачила суверенітету, то як вона відчує — що це?

Новий Союзний договір — передчасний! Це те найменше, чим можна застерегти нас сьогодні від помилки в референдумі. Питання Союзу повинні вирішувати не безправні колонії, а суверенні держави, не раби, а вільні люди. Для цього потрібен час і не дитяча клятва «Завжди напоготові!», а глибоко усвідомлена відповідальність за життя. Підписання Союзного договору форсує Центр, бо прекрасно розуміє, що ті, хто

«Так склалося історично, ми виходимо з тупика, до якого зайшли у 17-му році...»

Едуард Козін, народний депутат СРСР

Анатолій Мокренко, народний артист УРСР (1973); народний артист СРСР (1976); лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1979)

на референдумі сьогодні проголосує за Союз, завтра розберуться, займуть іншу позицію. Але буде пізно.»

Мокренко А. Ми не раби / А. Мокренко // Добрий день. – 1991. – № 9 (1 берез.). – С. 4.

«...Союз – це унітарна держава. Десятки міністерств створені, життя республік цілком підлягає Центру. Така політика привела до того, що ми на Україні не є господарями. Що, маючи такі величезні природні запаси, не можемо утримувати себе[...]

Оскільки ми — не держава, то ми не маємо власних грошей. А не маючи власних грошей, ми постійно страждаємо від розвалу в Союзі[...]

Оце нас не влаштовує в Союзі, тому ми хочемо стати незалежною суверенною республікою. Але співдружність — економічні, політичні зв'язки — буде, хоче хтось того чи ні. Це історія. Ми віками жили поряд з Росією, Білорусією, але — і з іншими державами. Україна знаходиться в центрі Європи. І у нас спільна історія не тільки з сьогоднішніми республіками Союзу, а із Францією, Скандинавськими країнами... Україна повинна ввійти в європейський процес, і ввійти державою, яка має свою політику.

Співдружність не значить, що ми обгородимось колючим дротом, щоб нікого не впускати і не випускати. Співдружність має бути на зразок Європейського союзу[...]»

Піскун О. «Що нас не влаштовує в Союзі...» / О. Піскун; розмову вела А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 8 (22 лют.). – С. 6-7.

Олександр Піскун,
народний депутат України
І скликання, член постійної
Комісії Верховної Ради
України з питань
державного суверенітету,
міжреспубліканських і
міжнародних відносин.

«[...]союзний референдум пропонує нам зберегти Союз, як унітарну державу, по суті, зберегти той Союз, який уже існує зараз.

У республіканському опитуванні йде мова про Союз суверенних держав. Себто передбачається, що Україна буде самостійною державою, яка входить до співдружності (Союзу) інших рівноправних держав.

Тому я у союзному бюлетені викреслю слово «так», а у республіканському бюлетені викреслю слово «ні». Цим самим я віддам свій голос за суверенну Україну, яка зможе мати дружні зв'язки з усіма державами.»

Піскун О. Чим Союз різниться від Союзу? / О. Піскун // Добрий день. – 1991. – № 10 (8 берез.). – С. 6.

«[...]Голосуючи «за» чи «проти» Союзу, про що ми повинні пам'ятати? [...]

Нещодавно закінчилася сесія Сумської міської Ради. Навіть при надто скромному, надто економному, навіть жорсткому підході до планування видатків на будівництво, комунальну сферу, охорону здоров'я, освіту та культуру, бюджет затверджено з дефіцитом майже 25 мільйонів карбованців. Крім того, понад 26 мільйонів карбованців належить одержати за рахунок продажу білетів 5-процентної республіканської позики. З цього самого бюджету потрібно буде виплачувати дотації на придбання молока та м'яса. Місто буде боржником і принижено простягатиме руку до вищих інстанцій.»

Тищук Ю. «За» чи «проти»? Порахуємо... // Добрий день. – 1991. – № 10 (8 берез.). – С. 6.

«Уважно прочитав проект Союзного договору. На жаль, серйозних змін в даній редакції нема — проект, по суті, знову направлений на побудову тоталітарної держави.»

Борзунов В. Проект новий. А суть? / В. Борзунов // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 6.

Результати голосування на Всесоюзному референдумі про збереження СРСР:

«У референдумі взяли участь:

- 75,3% виборців міста
- 87,5% виборців області

Проголосували за оновлений союз:

- 58,9% виборців міста
- 78,8% виборців області

Сказали «ТАК» у республіканському опитуванні:

- 81,6% виборців міста
- 87,1% виборців області»

Суми і область: більшість – «за» // Добрий день. – 1991. – № 12 (22 берез.). – С. 1.

Мітинги та страйки в Сумах

З 2 квітня в СРСР було встановлено нові ціни, приблизно утричі вищі за попередні. Після «шокового» стану прийшло розуміння того, за якою межею, не бідності навіть, а зубожіння, опинився народ. Про перші дні життя в Сумах після подорожчання наступний матеріал.

10 квітня 1991 р., об'єднання ім. Фрунзе

«[...]Чому не спрацювала ідея перебудови? Тому, що не захотіли докорінно поміняти систему.

– Нас обдуриє не Президент, а генеральний секретар, правляча партія, – сказав інженер В. Л. Бритов.»

Чернов В. Низи не хочуть жити по-старому / В. Чернов // Добрий день. – 1991. – № 15 (12 квіт.). – С. 1.

«Настроєний мітинг [...] агресивно. [...] просто-таки алергічну реакцію викликали у більшості учасників мітингу будь-які згадки про КПРС.

Якщо порівнювати попередні мітинги з нинішнім, то варто сказати: навчилися ми в масі своїй дуже малому. І повторювати вже звичні слова про відсутність політичної культури навіть не хочеться. Так, «низи не хочуть жити по-старому», але вони геть не уявляють, як вони хочуть жити по-новому.»

Федорина А. Мітинг на Ринковій площі / А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 16 (19 квіт.). – С. 1-2.

16 квітня, мітинг на Ринковій площі

«Хочу, що називається, «по гарячих слідах», висловити свої міркування щодо сумського мітингу 16 квітня.

Перше: організатори мітингу акцент у своїх вимогах зробили на суто «ковбасних» вимогах, зокрема — підвищити зарплату у 3 рази, знизити вдвічі вартість проїзду в міському транспорті, втреті — дитячих товарів і т. д. Хоча прозвучали і політичні вимоги — відставка Горбачова, Павлова, розпуск Верховної Ради СРСР, з'їзду народних депутатів СРСР тощо[...] Ми повинні повернутися до лав цивілізованих країн. Влада не повинна відповідати за кількість шкарпеток або мила в магазинах. Влада повинна хоча б не заважати працездатним годувати самих себе та через податки підтримувати непрацездатних. Влада повинна бути гарантом Закону і підтримувати порядок, а не

вирішувати, скільки, чого і коли сіяти селянам. Не буде ніякої економічної реформи, справжньої, якщо наша економіка не буде деідеологізована. Ніякі політичні партії, спілки, рухи, форуми і т. д. не мають права втручатися у виробництво, виробничий процес. Інакше ми і надалі будемо захищати «соціалістичні» ідеали в «капіталістичних» чобітках, куртках і т. п.

І останнє. Лише вільна людина поважає закони. Але не може бути свободи без економічної незалежності, а економічної незалежності без права на власність, на свою власність, яку захищає закон.»

Пилипенко В. За соц-ідеали – у кап-чобітках / В. Пилипенко // Добрий день. – 1991. – № 17 (26 квіт.). – С. 6.

Серпневий путч

«19 серпня почалося з класичної музики. І ще до дикторського оголошення (пригадайте вираз обличчя дикторів!) про зміни в країні, багато хто зрозумів: щось сталося. Дійсно, сталося. Те, що прогнозували. Чого можна було чекати за нинішніх умов пробуксовування перебудови, правового свавілля, безвладдя влади. Як сказав надвечір того дня Леонід Макарович Кравчук, ситуація, що склалася в країні, мала у щось вилитися. Але чому вона «вилася» саме так?..

У середу [21 серпня 1991 року] через відсутність кворуму позачергова сесія міськради не відбулася. Відбулися збори депутатів[...]

А. ЄПІФАНОВ, голова Сумської міської Ради:

– Сьогодні я особисто не здатний осмислити того, що сталося. Для цього потрібен час. Але те що сталося, відбулося незаконним шляхом. Тільки домисли існують стосовно Горбачова.

Ми не можемо не підтримувати політики, яку виробило керівництво України. Необхідна стабільність, необхідно не накликати на себе

Анатолій Єпіфанов,
голова міського
виконавчого комітету
Сумської міської ради
народних депутатів

надзвичайного стану. Вважаю, нам потрібно виробити відозву до мешканців Сум звернення до Верховної Ради України.

В. ОСАДЧИЙ, голова Сумської крайової Ради Руху:

— Зрозуміло, що це — компартійно-військовий переворот. А от ініціаторів і жертв його покаже час.

Сьогодні дорога кожна година. 12 військових частин розгорнуто під Києвом. Вчора була демонстрація військової сили на Хрещатику. Треба терміново визначитись щодо «ГКЧП», не визнавати його розпоряджень. Завтра — скликати загально-міський мітинг.»

Федорина А. Но пасаран! / А. Федорина // Добрий день. — 1991. — № 34 (23 серп.). — С. 1.

Телеграми надіслані до Верховної Ради УРСР та Президенту РРФСР Єльцину Б. М.:

«м. Київ, Верховній Раді УРСР

Ми, депутати Сумської міської Ради народних депутатів, які належать до різних партій і політичних течій, одностайно підтримуємо лінію Президії Верховної Ради УРСР на непорушність державного суверенітету та верховенство законів України на її території.

Ми категорично відкидаємо захоплення влади насильницькими методами, від кого б це не виходило і якими б благими цілями не прикривались такі дії.

Висловлюємо повну підтримку оцінці подій позиції та діям Президента Росії Єльцина Б. М., який назвав «ГКЧП» неконституційним, а його дії — злочинними.

Закликаємо Верховну Раду УРСР висловити чітко і недвозначно своє ставлення до дій так званого «ГКЧП» і захистити народ України від його злочинних антизаконних рішень і розпоряджень.

За дорученням групи депутатів Сумської міської Ради: Ю. Тищук, Г. Александрова, М. Федорко, В. Казбан, В. Лаврик та інші.

Всього 35 підписів, 20 серпня 1991 року

м. Москва Президенту РРФСР Єльцину Б. М.

Повністю підтримуємо ваші дії, направлені на ліквідацію путчу і відтворення законності.

20 серпня 1991 року.

Сумська соціал-демократична організація.

м. Київ, Верховній Раді УРСР

Чекаємо від Верховної Ради УРСР рішучого засудження путчу 19 серпня 1991 року в Москві.

20 серпня 1991 року.

Сумська соціал-демократична організація»

Телеграми // Добрий день. – 1991. – № 34 (23 серп.). – С. 2.

Як відомо, серпневий путч закінчився 21 серпня. А 16 вересня обласна Рада вирішила створити комісію по розслідуванню і зробити якісь висновки.

Суми, майдан Незалежності, 16-17 вересня 1991 року

«Ще в перший день сесії біля приміщення облради зранку зібралися люди. Говорили, сперечалися, скандували, виступали від мікрофона. А увечері зібрався багатотисячний мітинг, проведений депутатами міськради. Люди підтримали позицію міської Ради і стосовно майна обкому КПУ, і стосовно ставлення до облради. На

настійливу вимогу до людей все ж вийшов В. Шевченко, затримку цього виступу, щоправда, пояснив деяким нездоров'ям. Говорив про те, що зроблено в області, про заходи що намічаються. Майдан вимагав відставки.

18 вересня близько четвертої години ранку сесія Сумської обласної Ради прийняла відставку голови Ради Володимира Шевченка.

Говорять, народ заслуговує тієї влади, яка у нього є. У ці дні народ показав, що він не заслуговує такої влади, що ця влада його вже не задовольняє. Хто прийде на зміну? Що чекає далі суверенну Україну? Тепер за це відповідає і народ.»

Федорина А. Якої влади заслуговує народ / А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 39 (20 верес.). – С. 2, 12.

«Ввечері 18 вересня тисячі сумчан знову, як і в попередні дні, прийшли на майдан Незалежності, щоб ще раз засвідчити свою єдність і згуртованість, ще раз твердо і переконано проголосити: Суми не відступлять із шляху радикальних демократичних реформ. Майже три години тривав мітинг, який вів народний депутат України О. Воробйов.»

Ми – разом і ми не відступимо // Добрий день. – 1991. – № 39 (20 верес.). – С.12.

«...Враховуючи складну політичну і економічну ситуацію в місті, та з метою стабілізації обстановки виконавчий комітет міської Ради народних депутатів ВИРІШИВ:

Рекомендувати керівникам підприємств (об'єднань), організацій та установ м. Суми, незалежно від відомчого підпорядкування, не вживати до учасників страйку ніяких економічних та адміністративних санкцій в зв'язку з їх відсутністю на робочих місцях».

Санкцій не буде // Добрий день. – 1991. – № 39 (20 верес.). – С.12.

Напередодні референдуму 1 грудня 1991 року

«Закономірний розпад остаточної колоніальної імперії на планеті — СРСР — розбудив сили національного Ренесансу і в Україні. Їх вінцем треба вважати проголошення 24 серпня 1991 року на позачерговій сесії Верховної Ради України Акту про незалежність, який теоретично відкриває Україні можливість повернутися в коло вільних держав світу повноправним правосуб'єктом. Однак рішення свого парламенту має підтвердити народ України 1 грудня на референдумі.

Трагічні серпневі події довели: Україні потрібні свої власні збройні сили, національна гвардія, органи державної безпеки і внутрішнього самопорядку. Вони мусять бути підпорядковані Президентові держави.

Анатолій Гризун,
депутат міської Ради, член
спілки письменників
України

Для переходу нашої теоретичної незалежності у практичну нам потрібне дипломатичне визнання всіх або більшості країн світу. А це можливо за умов економічного і політичного самоконтролю над власною територією.»

Гризун А. Чому я за незалежність // Добрий день. – 1991. – № 40 (27 верес.). – С.5.

«Наш народ фактично опинився перед прірвою фізичного і духовного виродження. Якщо мільйони українців відмовились від рідної мови і втратили почуття національної ідентичності, то що це як не ознака національного виродження? І це не їх вина, а їх біда, бо були створені такі умови, проти яких не кожен міг вистояти.»

Коваленко Г. Хто нас зможе об'єднати // Добрий день. – 1991. – № 42 (4 жовт.). – С. 4.

«...І все ж я, не втративши ще віри в Людину, вірю: Україна стане незалежною, вільною у своїй долі, бо не можу уявити, як хтось може голосувати за власне рабство. Звичайно, були б раби, а рабовласники знайдуться. Відчуймо ж себе вільними і згадаймо, що визначаємо сьогодні — бути чи не бути Україні нашій незалежною — не тільки ми з вами суцї сьогодні: мільйони наших предків десятків і сотень поколінь проголосували за це у віках своєю кров'ю, своїм невольництвом, своїм життям.»

Мокренко А. «От согласия может быть безопасна...» (або Мораль імперії) // Добрий день. – 1991. – № 50 (1 листоп.). – С.1, 4.

«Не дай Боже, цьому статися, але байдужість наших співгромадян до політичного життя країни очевидна. Ще раз пересвідчилися в цьому, ознайомившись з результатами чергового соціологічного дослідження, яке провів наш кореспондент. Групі жителів Сумщини, яка представила всі верстви населення (соціальний склад, вік, стать, освіта, робота) – всього 75 чоловікам, було поставлено два питання:

1. Ваше ставлення до Акту проголошення незалежності України, і як ви висловитеся на референдумі?

2. Кого ви бачите Президентом України і чому саме його?

52 відсотки цілком за незалежну Україну, висловились за Союз — 16, 27 відсоткам опитаних все абсолютно однаково.

Тридцять сім процентів опитуваних 1 грудня голосуватимуть за Леоніда Кравчука, дванадцять — за В'ячеслава Чорновола, шість процентів — за Ігоря Юхновського, чотири — за Левка Лук'яненка, вісім — за інших, десять ще не визначилися, а двадцять три відсотки не хочуть голосувати ні за кого.

Микола СИРИЛЬНИК, інженер, м. Суми:

— Акт про незалежність прийняли пізно, і мені здається, що мало зроблено кроків по його реалізації. Особисто я цілком підтримую рішення нашого парламенту і проголосую, звичай що ж, за самостійну Україну.

Голосуватиму за В'ячеслава Чорновола. Він найбільше підходить на цей високий пост тому що все віддав борні за свободу[...]

С. П. БРАЖИНСЬКА, пенсіонерка, м. Суми:

— Я проти такої незалежності, коли в магазинах порожньо. Нічого святого не має, кооператорів повно, хто ж гірше вибере?

За Л. М. Кравчука буду голосувати. Він хоч і дров багато наламав та досвід керівника має, справляється.

Леонід ЛИСИЦЯ, студент, м. Суми:

— Особисто я — за незалежність. Але хочу сказати, що людям ніхто не розповідає дохідливо, більшість може проголосувати «проти», адже покращення немає.

Президентом бачу В'ячеслава Чорновола. Він людина, яка багато зробила на посаді голови Львівської облради. І там і з продовольством краще, і з промисловими товарами. Він сильна особистість.

Ірина і Людмила, студентки, м. Суми:

— Нам однаково, що буде і хто буде. В політику не втручаємося.

І С. ДОРОХНЯ, ветеран війни і праці, м Суми:

— Усі розповіді про незалежність — байки. Не може її бути. Разом треба жити і боротися з ворогами. Висловлюсь на референдумі «Проти».

Тулинський І. Байдужість нас погубить // Червоний промінь. — 1991. — № 42 (19 жовт.). — С.2.

«...чи може Україна прожити без Союзу?»

Ветеран війни і праці Петро Панасович Ліндик:

[...]Прості люди — робітники, селяни не дуже бажують отієї самостійності. Хто знає, як воно там буде. На краще ніхто не надіється. То ж чи виберуть гірше? Та й ворожнечі люди бояться, а ставлення до нас демократів із Заходу — відоме. Вже зараз зупиняється ряд підприємств через відсутність сировини, пального, а що буде після 1 грудня? Росія може зовсім перекрити поставки Ви бачите, які черги в Сумах за хлібом? Його підвозити нічим, машини стоять. А попереду зима. Люди все бачать і все розуміють. Перед тим, як прийти до виборчих дільниць, врахують усі «за» і «проти».

[...]Без комуністичної партії, яка мала реальну владу і тримала усе господарство в порядку, не обійтись.

Референт обласного штабу по проведенню референдуму Михайло Бідаш:

Хіба швидше піде демократизація, коли ми будемо під чоботом? [...]

Найкраще піде демократизація, коли ми станемо вільними і матимемо свого Президента і почнемо нарешті економічні реформи.

В першу чергу потрібно залишити собі мільярдні відрахування, що забирає Центр. Далі реорганізується армія, замість нинішніх півтора мільйона вистачить разів у десять

менше. В результаті цього, а також негайної конверсії, вивільняться десятки, а то й сотні мільярдів карбованців.

Поступово знищимо атомну зброю і не будемо більше виробляти нової, перестанемо фінансувати космічні дослідження, а це невеликі кошти.

В економіці почнеться приватизація підприємств, передача селянам землі, усім, хто бажає. З'являться фермери, які берегти будуть усе до грама, а не переорюватимуть, як це роблять деякі горе-керівники. Зросте заробітна плата, люди зрозуміють, що треба бути кваліфікованими працівниками, щоб отримувати хороші гроші. Поступово почне розвиватися економіка, зросте і духовність. При розумній політиці через два-три роки можна буде відчувати вагомий результат.»

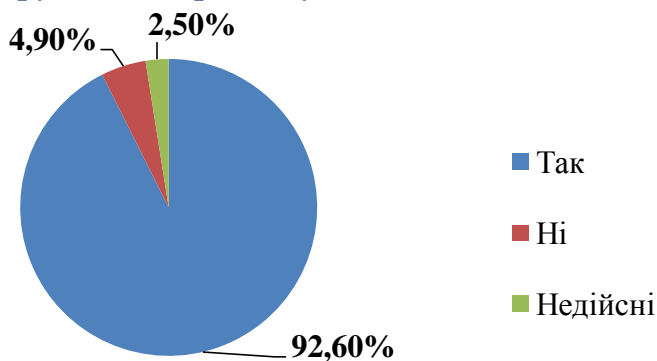
Самостійно чи в Союзі? : контрв'ю // Червоний промінь. – 1991. – № 46 (16 листоп.). – С. 3

«Нарешті здійснилась споконвічна мрія українського народу — жити в самостійній незалежній державі. Попри всі прогнози противників суверенної України від Президента СРСР до запеклих російських шовіністів, люди підтвердили Акт проголошення незалежності України. За це висловилися 90,32% населення республіки, що взяли участь в голосуванні. Першим Президентом України став, впевнено обігнавши суперників, Леонід Кравчук.

Тулинський І. Сумщина вибрала волю // Червоний промінь. – 1991. – № 49 (7 груд.). – С. 3

Результати референдуму 1 грудня 1991 р. по Сумській області

Після проголошення незалежності нашої держави, стала дуже гостро відчуватися потреба в українському культурному відродженні. Вагомим внеском у цю важливу сферу життя нашої країни стала підтримка інтелігенції.

«Для мене особисто Всеукраїнський Форум інтелігенції, який проходив у Києві 14 – 15 вересня, та три дні — 16 – 18 вересня, які перевернули рідне, досі спокійне місто, перетворивши його в розбурхане море політичних пристрастей, були, мабуть, найяскравішими в моєму житті. Хтозна, чи випадуть ще такі години і дні, спресовані у роки! Коли ранком 18-го я разом з колегами-депутатами залишала сумський майдан Незалежності після найполітичнішої ночі в житті, було таке відчуття, що прожито за одну ніч три віки.

Лідія Шеремет,
науковий співробітник,
депутат міськради, голова
депутатського осередку
«Слово» Товариства
української мови

[...]Але там [на Форумі] звучав голос інтелекту нації, голос совісті і душі народу, голос про майбутнє нашої незалежної суверенної держави, про шляхи виходу з глибокої кризи, духовної, моральної, фізичної прірви, в якій ми опинились. Там линули схвильовані голоси кращих синів і дочок України — Ади Роговцевої, Анатолія Мокренка, Івана Драча, Степана Хмари, Левка Лук'яненка, Лариси Скорик, Павла Мовчана, Дмитра Павличка[...]

В багатьох виступах звучала стурбованість тим, що інтелігенція ще повністю не прокинулася, не прийшла до політичних структур. Це відзначав у короткому, надзвичайно емоційному виступі В'ячеслав Чорновіл. Думку його продовжив і наш славний земляк Анатолій Мокренко. Виходь на вулицю із-за тину, українська інтелігенція! — закликав він, об'єднуйся в тісні ряди для вирішення всіх проблем нашої незалежності і суверенітету! Для того, щоб говорити про європейський дім, треба ще мати і європейське лице, бо нас поки що боїться світ, як новітніх варварів! Тож кому, як не інтелігенції, спростовувати цей образ варвара?[...]

[...]Коли вранці 18 вересня, після нічної епопеї в Сумах, я по телефону розповідала Анатолію Юрійовичу про все, що сталося, то з яким радісним хвилюванням у голосі він сказав; «Боже, і моя рідна Сумщина прокинулася! Вітайте ж моїх земляків, що піднялися з колін!»

Шеремет Л. Після летаргії // Добрий день. – 1991. – № 40 (27 верес.). – С.6-7.

Список літератури:

Книги:

Корнієнко О. М. Хроніка прапороносців : нарис історії Спілки Української Молоді «Сумщина». – Суми : ФОП Наталуха А. С., 2010. – 228 с.: іл.

Пробудження. Причини до національного відродження на Сумщині в 1989-1991 роках : спогади, документи, світлини / упоряд. В. Рог. – К. : Видавництво ТОВ «Основа», 2020. – 268 с.

Сумщина в історії України : навч. посібник. – Суми : Видавництво «МакДен», 2005. – 496 с.

Статті з періодичних видань:

А генеральний заборонив // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 2.

Базиль В. (начальник обласного управління юстиції). «А ми без партії зможемо?..» / В. Базиль; бесіду вела О. Вовченко // Добрий день. – 1991. – № 32 (9 серп.). – С. 5.

Бойко П. ВідГеКаЧеПіться! / П. Бойко // Добрий день. – 1991. – № 49 (30 жовт.). – С. 5.

Бриченко А., Крамаренко А. Вислухайте і мене / А. Бриченко, А. Крамаренко // Добрий день. – 1991. – № 56 (27 листоп.). – С. 5.

Вертій О. Хто такі «друзі народу» і як вони воюють проти «бандерівців» / О. Вертій // Добрий день. – 1991. – № 45 (16 жовт.). – С. 4.

Вольвач А. Навіщо нам воля? / А. Вольвач // Добрий день. – 1991. – № 43 (9 жовт.). – С. 5.

Воробйов О. Олександр Воробйов: «Життя змінити на краще можна» / О. Воробйов; бесіду вів В. Чернов // Добрий день. – 1991. – № 28 (12 лип.). – С. 4.

Гласність по-сумськи... // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 2.

Гончаренко Г. Я обома руками «за» / Г. Гончаренко // Добрий день. – 1991. – № 45 (16 жовт.). – С. 4.

Декларація-Договір: нерівний шлюб? // Добрий день. – 1991. – № 28 (12 лип.). – С. 3.

Деля В. Незалежність в повний зріст // Добрий день. – 1991. – № 48 (25 жовт.). – С. 2.

Держава очима молоді // Добрий день. – 1991. – № 57 (29 листоп.). – С. 5.

Договір про Співдружність суверенних держав: проект // Добрий день. – 1991. – № 28 (12 лип.). – С. 6-7.

Звернення депутатів Сумської міської Ради до жителів Сум та області // Добрий день. – 1991. – № 54 (20 листоп.). – С. 4.

Звернення сесії Сумської міської Ради народних депутатів до депутатів обласної Ради // Добрий день. – 1991. – № 39 (20 верес.). – С.1, 2.

Іваніна В. А ми – проти / В. Іваніна, І. Лебеденко, І Майборода // Добрий день. – 1991. – № 51 (6 листоп.). – С. 3.

Іншого шляху для України немає : звернення Верховної Ради України до народу // Добрий день. – 1991. – № 48 (25 жовт.). – С. 1.

Котенко В. Что я должен вычеркнуть? / В. Котенко/ Добрий день. – 1991. – № 10 (10 берез.). – С. 6.

Лазарович М. Власна держава чи об'їдки з чужого столу? / М. Лазарович // Добрий день. – 1991. – № 48 (25 жовт.). – С. 1, 5.

Майборода І. А чому ж не вийшло досі? / І. Майборода // Добрий день. – 1991. – № 9 (1 берез.). – С. 4.

Ми матимемо незалежну Україну // Добрий день. – 1991. – № 57 (29 листоп.). – С. 5.

Мокренко А. "От согласия может быть безопасна..."(або Мораль імперії) / А. Мокренко // Добрий день. – 1991. – № 50 (1 листоп.). – С. 1, 4.

Наземець М. Якої України ми хочемо? / М. Наземець // Добрий день. – 1991. – № 56 (27 листоп.). – С. 4.

«Нам дуже потрібна стабільність...» // Добрий день. – 1991. – № 44 (11 жовт.). – С. 1.

Осадчий В. Не дайте використати себе! / В. Осадчий // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 7.

Переворот провалився, але завали тоталітаризму нам розчищати ще довго: із стенограми позачергової надзвичайної сесії Сумської міської Ради народних депутатів 22 серпня 1991 року // Добрий день. – 1991. – № 35 (27 серп.). – С. 2-4.

Післязавтра, о 7-й ранку // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 1-2.

Положій В. Не будьмо «подножками» / В. Положій // Добрий день. – 1991. – № 48 (25 жовт.). – С. 4-5.

Попова В. Что предлагаете, господа демократы? / В. Попова // Добрий день. – 1991. – № 10 (10 берез.). – С. 7.

Предборський В. Союзний договір та суверенітет України / В. Предборський // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 6-7.

Прохорович Д. Поділюсь сумнівами / Д. Прохорович // Добрий день. – 1991. – № 43 (9 жовт.). – С. 5.

- Стопчак А.** Залишаюсь вірним соціалізму / А. Стопчак // Добрий день. – 1991. – № 17 (26 квіт.). – С. 4.
- Стопчак А.** Оновлений, єдиний... / А. Стопчак, Р. Зам'ятіна, В. Концевич // Добрий день. – 1991. – № 10 (10 берез.). – С. 6.
- Стопчак А.** Я – за Кравчука / А. Стопчак // Добрий день. – 1991. – № 51 (6 листоп.). – С. 3.
- Тепер – або ніколи!** // Добрий день. – 1991. – № 57 (29 листоп.). – С. 1.
- Терехова М.** Ветерани – за! / М. Терехова // Добрий день. – 1991. – № 9 (1 берез.). – С. 4.
- Тільки Союз!** // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 6.
- У неділю, о 7-й ранку...** // Добрий день. – 1991. – № 57 (29 листоп.). – С. 5.
- Фадєєв Ю.** Про майно КППС – КПУ на території м. Суми / Ю. Фадєєв // Добрий день. – 1991. – № 35 (27 серп.). – С. 4.
- Федорина А.** «За» з уточненням / А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 12 (22 берез.). – С. 1-2.
- Федорина А.** «Найбільша деструктивна сила суспільства – ми всі...» // Добрий день. – 1991. – № 23 (7 черв.). – С. 6-7.
- Федорина А.** Нас губить «хохляцтво» / А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 17 (26 квіт.). – С. 6.
- Федорина А.** Яку безпеку нам гарантують? / А. Федорина // Добрий день. – 1991. – № 46 (18 жовт.). – С. 3.
- Форум інтелігенції Сумщини** // Добрий день. – 1991. – № 56 (27 листоп.). – С. 3.
- Через терні до...** // Добрий день. – 1991. – № 47 (23 жовт.). – С. 4 - 5.
- Чернов В.** Без омани / В. Чернов // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 5.
- Чернов В.** Як хто виживає? / В. Чернов // Добрий день. – 1991. – № 19 (9 трав.). – С. 2.
- Чернов В.** Якому берегу довіритись / В. Чернов // Добрий день. – 1991. – № 17 (26 квіт.). – С. 4.
- Як голосували депутати** // Добрий день. – 1991. – № 11 (15 берез.). – С. 2.

Іменний покажчик

- Александрова Г. – 18
Базиль В. – 29
Бідаш М. – 24
Бойко П. – 30
Бортнік І. – 5
Борзунов В. – 14
Бражинська С. – 23
Бритов В. – 15
Бриченко А. – 30
Вертій О. – 29
Вовченко О. – 29
Вольвач А. – 29
Воробйов О. – 4, 7, 8, 20, 29
Гризун А. – 21
Гриник В. – 5
Грінцов І. – 3, 9
Даниленко Н. – 8
Данько М. – 10, 11
Деля В. – 30
Дорохня І. – 24
Дубровська С. – 3
Єпіфанов А. – 17
Зам'ятіна Р. – 28
Іваніна В. – 30
Казбан В. – 3, 4, 5, 18
Карпенко С. – 9
Коваленко Г. – 22
Козін Е. – 3, 9
Концевич В. – 28
Корнієнко О. – 27
Котенко В. – 28
Крамаренко О. – 3, 30
Лаврик В. – 18
Лазарович М. – 30
Линдик П. – 24
Лисиця Л. – 23
Майборода І. – 28
Медуниця О. – 5
Мокренко А. – 12, 22, 27, 30
Наземець М. – 30
Наталуха А. – 5, 27
Осадчий В. – 3, 4, 8, 17, 28
Пилипенко В. – 17
Піскун О. – 4, 13, 14
Положій В. – 30.
Попова В. – 28
Предборський В. – 28
Приходько К. – 9
Прохорович Д. – 29
Рог В. – 3, 4, 5, 27
Садовський О. – 3
Сирильник М. – 23
Стопчак А. – 28, 30
Сугоняко О. – 5
Терехова М. – 28
Тищук Ю. – 5, 8, 14, 18
Тулинський І. – 24
Фадєєв Ю. – 29
Федірко М. – 5
Федорина А. – 8, 16, 18, 20, 28,
29
Федорко М. – 18
Царенко О. – 9
Царик Ю. – 10
Чепурна М. – 9
Чернов В. – 7, 15, 28, 29
Шевченко В. – 9, 19, 20
Шевченко О. – 3
Шеремет Л. – 3, 26, 27
Шуст Г. – 9

Вибір

Україна — наївна країна,
Де свого, що лишилось на
денці,
Моя рана, мій храм і руїна,
Моя Троя і тричі — Освенцім.
Не вписалась ти в схеми
класичні,
Не знайшла ти єдиного бога,
Погубили тебе екзальтичні —
То Європа, то цар, то епоха
Обдурили великі ідеї

Пролетарського чесного
братства,
І домашні твої фарисеї
Не ховають сьогодні злорадства.
Та забули про виняток з правил,
Що брехливі ідеї — мов міфи...
І живим залишається право
Вибирати...

А ми хіба скіфи?!

Вибираю тебе, моя нене,
Вибираю на долю і щастя
І твоє жовто-синє знамено,
І твоє нелегке громадянство!
1990 р.

Скорик П. Вибір : вірш // Добрий день. – 1991. –
№ 39 (20 верес.). – С. 9.

